

ERICH FROMM

Patologia normalității

Contribuții la știința omului

Ediție îngrijită și prefațată de Rainer Funk

Traducere din limba engleză de
Ruxandra Vișan

Cuprins

7	<i>Prefață</i>
15	Partea I. Patologia normalității la omul modern
17	1. Sănătatea mentală în lumea modernă
17	A) CE ESTE SĂNĂTATEA MENTALĂ?
26	B) PRINCIPIILE ȘI ATITUDINILE SOCIETĂȚII MODERNE
30	C) CONDIȚIILE UMANE ȘI NEVOILE PSIHICE
33	D) SĂNĂTATEA MENTALĂ ȘI NEVOIA DE RELIGIE
39	2. Cadrul de referință și de devoțiune în cultura contemporană
39	A) VIDUL RELIGIOS
45	B) DESPRE CONCEPTUL DE MUNCĂ
50	C) IDOLATRIA PRODUCȚIEI ȘI CONSUMULUI
54	D) DESPRE FERICIRE ȘI SIGURANȚĂ
61	3. Alienarea și problema sănătății mentale
61	A) ALIENAREA ȘI ABSTRACTIFICAREA
66	B) EXPERIENȚA ALIENATĂ
68	C) LIMBAJUL ALIENAT
72	D) SENTIMENTELE ALIENATE ȘI SENTIMENTALISMUL
76	E) SĂNĂTATEA MENTALĂ ȘI FAPTUL DE A FI ÎN CONTACT
77	F) ALIENAREA ȘI PLECTISEALA
79	G) ALIENAREA ÎN POLITICĂ
82	H) GÂNDIREA ALIENATĂ
86	I) IUBIREA ALIENATĂ

6	89	4. Cum să ieșim din starea de societate nesănătoasă
	89	A) VIZIUNEA SOCIALISTĂ ȘI DISTORSIONAREA ACESTEIA
	98	B) CE E DE FĂCUT?
105		Partea a II-a. Pentru a înțelege sănătatea mentală
107		1. Principalele concepții referitoare la sănătatea mentală
111		2. Sănătatea mentală și gândirea evoluționistă
115		3. Propria mea concepție despre sănătatea mentală
116		A) DEPĂȘIREA NARCISISMULUI
124		B) DEPĂȘIREA ALIENĂRII
126		C) DEPĂȘIREA NECROFILIEI
131		D) DETERMINANȚII SOCIALI AI SĂNĂTĂȚII MENTALE
133		Partea a III-a. Știința umanistă despre om
135		1. Considerații preliminare
139		2. Scopuri generale
141		3. Obiective specifice
145		4. Remarci generale
147		Partea a IV-a. Este omul leneș de la natură?
149		1. Axioma lenei moștenite
149		A) ASPECTELE SOCIOECONOMICE ALE AXIOMEI
154		B) ASPECTELE ȘTIINȚIFICE ALE AXIOMEI
156		C) MUNCA ȘI AXIOMA PASIVITĂȚII ÎNNĂSCUTE A OMULUI
163		2. Dovezi împotriva axiomei
163		A) DOVEZI NEUROFIZIOLOGICE
170		B) DOVEZI DIN EXPERIMENTELE PE ANIMALE
174		C) DOVEZI DIN EXPERIMENTELE DE PSIHOLOGIE SOCIALĂ
182		D) DOVEZI BAZATE PE VISE
189		E) DOVEZI DIN DEZVOLTAREA COPILULUI
192		F) DOVEZI DIN PSIHOLOGIE
199		<i>Bibliografie</i>

Prefață

La începutul anilor 1950, Erich Fromm s-a aplecat tot mai mult asupra problemei legate de sănătatea mentală a omului care trăia în societatea industrială a acelor timpuri. Așa se face că el a acceptat o serie de invitații pentru a susține prelegeri și prezentări pe această temă. Pornind de la abordarea sa novatoare de tip sociopsihologic, el a prelungit metoda psihanalitică înspre o critică lărgită a patologiei specifice persoanei „normale”, integrate social. Astfel, el a putut să supună unei analize radicale acele tendințe ardente și larg răspândite care domină comportamentul în societate și care determină un anumit tablou al normalității. Acum, Fromm putea răspunde într-un mod novator și fructuos la întrebarea: Ce este benefic pentru sănătatea psihică și ce anume poate duce la boală?

Intenția lui Fromm a fost să pună în relație puternicele tendințe de la baza comportamentului individual cu necesitățile economice și sociale, așa încât trăsăturile comune ale societății să poată fi înțelese mai ales ca rezultat al procesului de conformare la un anumit context socioeconomic. Această metodă l-a ajutat să descopere, dintr-o perspectivă socială, „caracterul autoritar” în anii 1930, apoi „caracterul mercantil” în decada 1940, după care a urmat relevarea „caracterului necrofil” — la începutul anilor 1960.

Analiza mecanismelor curente de producție și a eforturilor psihice pentru conformarea socială (prin care omul se străduiește să facă față cerințelor din sistemul său economic) arată că ceea ce îl îmbolnăvește pe om sunt acele atitudini și tendințe mentale impuse la nivel social, acele trăsături de caracter determinate de sistemul socioeconomic. Ceea ce este benefic astăzi pentru funcționarea sistemului economic se dovedește a fi distructiv pentru sănătatea mentală a omului. Acele elemente care pot asigura succesul în această societate se arată a fi, la o observare mai atentă, total nepotrivite pentru echilibrul psihic. Așadar, trebuie acceptat faptul că normalitatea poate să fie expresia unor dezvoltări patologice subiacente.

Fromm examinează *patologia normalității* plecând de la identificarea efectelor patologice pe care economia de piață le are asupra oamenilor. În centrul acestei maladii a normalității se află incapacitatea crescândă a omului de a se raporta la realitate în mod voluntar și conștient. Fromm dezvoltă conceptul clinic de „alienare” și identifică fațetele și implicațiile sale diverse. Cea mai importantă implicație constă într-o nouă înțelegere a sănătății umane și psihice. Aceste concepții novatoare conduc înspre necesitatea programatică a unei științe umaniste despre om.

Volumul de față reunește o serie de contribuții aparent disparate. În Partea I, avem patru prelegeri din 1953, urmate de o prezentare din 1962 (Partea a II-a) — acestea sunt transcrieri ale unor înregistrări audio. Ele se referă la sănătatea psihică și la patologiiile prevalente ale normalității. Partea a III-a este despre noua știință despre om, disciplină ce rezultă din patologia culturii contemporane. Este vorba despre un scurt articol programatic din 1957, prin care Fromm dorea să pună bazele Institutului

pentru Știința Omului. Această contribuție este urmată de o discuție referitoare la axioma ce susține că omul este leneș prin natura sa (Partea a IV-a). Acest text datează din perioada 1973–1974 și ilustrează modul în care Fromm încearcă să reliefeze patologia normalității, așa cum se profilează în domeniul cercetării științifice. Mai întâi, el abordează problema dintr-o perspectivă interdisciplinară, urmărind descoperirile empirice din varii discipline, după care judecă relevanța lor printr-o critică a ideologiei din spatele ideilor despre om consacrate în aceste domenii științifice. Mai apoi Fromm face legături între aceste descoperiri și propriile sale idei privitoare la sănătatea psihică, pe baza unei concepții umaniste despre om.

Cele patru prelegeri despre „Patologia normalității la omul modern”, publicate aici pentru prima oară, au fost susținute de către Fromm pe 26 și 28 ianuarie și mai apoi pe 2 și 4 februarie la New School for Social Research din New York. Fromm a susținut prelegeri și seminare în cadrul acestei instituții începând din 1941. În acest interval de aproape două decenii, el a abordat teme diverse care reflectau interesele sale cu privire la diferitele probleme ale acelor vremuri. Din 1950, Fromm a locuit în Ciudad de México. Stând acolo, el a beneficiat de o distanță culturală suficientă pentru a putea privi cu un ochi critic înspre societatea industrială nord-americană. La finele prezentării „Contribuția științelor sociale la sănătatea mentală” (susținută de Fromm pe 11 decembrie 1951 la cel de-al Patrulea Congres de Sănătate Mentală din Mexic), în care el vorbește pentru prima oară despre interesul său pentru legătura dintre societate și psihic în termeni de *sănătate mentală*, Fromm descrie Mexicul ca pe o țară modernă „în care vechea cultură tradițională este încă vie — o cultură în care oamenii își permit să fie «leneși», pentru

10 că ei sunt în stare să se bucure de viață; o cultură în care tâmplarul se mai poate bucura pentru că i-a ieșit un scaun bun în loc să se gândească la cum să-l făurească mai repede și mai ieftin, și în care omul de la țară mai preferă încă să se bucure de timpul său liber în loc să se gândească la cum ar putea să câștige mai mulți bani” (E. Fromm, 1952a, p. 42).

Cele patru prelegeri de la New School ținute în 1953 erau anunțate în programul de cursuri sub titlul: „Sănătatea mentală în lumea modernă”. Ele se leagă de analiza lui Fromm asupra „orientării mercantile” din cartea *Omul pentru sine*, publicată în 1947, dar prezintă, dintr-o perspectivă lărgită, dinamicile psihice care stau la baza procesului de alienare în economia de piață. Faptul că noi nu mai percepem ca fiind anormale devalorizarea și vidarea lăuntrice ale subiectului uman (și nici dependența lui de organizarea pieței) constituie, pentru Fromm, un semn clar pentru ceea ce el va numi în 1955 „patologia normalității”.

Prezentarea care constituie capitolul al doilea al acestei cărți, „Pentru a înțelege sănătatea mentală”, este publicată, și ea, în premieră, bazându-se pe o prelegere susținută de Fromm pe 1 decembrie 1962 în localitatea mexicană Cuernavaca, în cadrul Seminarului Latino-American dedicat Sănătății Mentale. Evenimentul a avut loc sub egida Organizației Pan-Americane pentru Sănătate, o ramură locală a Organizației Mondiale a Sănătății. Înregistrarea audio a prelegerii a fost transcrisă și revăzută de către Fromm, dar nu a fost niciodată publicată. Această prezentare este importantă din mai multe motive. O dată, este primul loc în care întâlnim conceptul lui Fromm de „necrofilie”. (Fromm nu va scrie despre acest subiect decât doi ani mai târziu în cartea *Sufletul omului*, 1964a/2017.) Un alt element inedit: Fromm vorbește în această prezentare pentru prima

dată despre narcisism, ca patologie psihică definitorie pentru societatea de azi. În fine, la fel ca în prelegerile din 1953, Fromm se referă la alienare ca la un fenomen care merită toată atenția din perspectiva psihologiei clinice.

Totuși, există o diferență evidentă între această prezentare din 1962 și prelegerile din 1953. Dacă în cazul prelegerilor, Fromm are încă o atitudine fundamental favorabilă față de economia de piață și are încredere că aspectele ei patologice pot fi depășite, peste un deceniu el se arată mult mai sceptic, ținând cont și de sporirea la nivel social a narcisismului și necrofiliei. Acest scepticism devine și mai puternic în anii următori, așa încât Fromm vorbește în 1970 despre o „criză a societății contemporane” care este „unică în istoria omenirii”, pentru că este o „criză a vieții înseși” (E. Fromm, 1970g, p. 159).

Fromm era convins că viitorul nostru depinde în mod hotărâtor de felul în care conștientizarea actualei crize îi va determina pe cei mai capabili indivizi să se dedice unei noi științe despre om, care să repună ființa umană în centrul intereselor noastre. Doar prin astfel de eforturi susținute, vor putea fi depășite patologiiile societății moderne. Felul în care Fromm înțelege această știință a omului se vede cel mai clar și mai concret în succintul text programatic intitulat „Institutul pentru Știința Omului”, care este publicat în 1957. La sugestia editoarei Ruth Nanda Anshen, Fromm s-a gândit pentru o vreme cu cea mai mare seriozitate la ideea fondării unui astfel de Institut, care să se dedice idealului științific umanist. Faptul că el nu a reușit nicicând să înființeze acest Institut nu scade cu nimic din meritele viziunii sale umaniste asupra științei despre om (a se vedea Partea a III-a).

Ultima parte a acestei cărți o reprezintă eseul „Este omul leneș de la natură?”. Părți din manuscrisul pentru acest eseu

12 s-au născut în contextul scrierii cărții *Anatomia distructivității umane* (1973a/2015). Eseul a fost conceput de-a lungul anului 1974 și era menit să constituie o primă parte dintr-o carte, al cărei titlu provizoriu era „A fi sau a avea” (potrivit unei scrisori de la sfârșitul lui octombrie 1973). În cele din urmă, acest eseu nu a mai fost inclus în volumul intitulat *A avea sau a fi?* (1976a/2013), și aceasta pentru că subiectul eseului se situa mult prea departe de temele propuse în noua carte. La fel cum s-a întâmplat cu „Pași către ființă”, un alt capitol care n-a fost inclus în *A avea sau a fi?*, și care a apărut abia 15 ani mai târziu în volumul postum *Arta de a fi* (1989a/2012), tot astfel și capitolul „Este omul leneș de la natură?” va vedea lumina tiparului abia odată cu volumul de față.

Analizată cu mai multă atenție, întrebarea dacă omul este leneș prin natura lui se dovedește a fi o problemă-cheie pentru gândirea lui Fromm. În cea de-a treia prelegere din 1953, Fromm arată că o raportare iubitoare și rațională la realitate nu este unicul criteriu pentru sănătatea psihică, ci reprezintă o sursă psihică și energetică autonomă care totuși poate secătui din cauza funcției alienante a economiei de piață. „Patologia normalității” ar trebui să fie înțeleasă ca o incapacitate tot mai mare a oamenilor de a se raporta activ la realitate, conform propriei lor voințe. Iar aici dăm exact peste problema noastră: dacă omul este leneș și pasiv prin natura sa. Trebuie să fim tentați de niște atracții externe, ca să intrăm într-o relație activă cu realitatea? Sau există niște tendințe înnăscute către a fi activi și a ne raporta la realitate? Fromm trece prin diverse discipline științifice, mai ales prin neurofiziologie, pentru a găsi dovezi că, în principiu, omul are o capacitate înnăscută pentru un comportament autonom și pentru creșterea psihică. Astfel, sănătatea mentală devine expresia

directă a acestui interes activ pentru realitate (înrădăcinat în interiorul nostru), în vreme ce ipotezele științifice contrare nu fac decât să susțină „patologia normalității”.

13

Cu excepția secțiunii dedicate „Științei umaniste despre om”, împărțirea pe subcapitole și intertitlurile aparțin îngrijitorului ediției. În plus, completările redacționale sau pasajele omise din citate sunt indicate cu trei puncte între paranteze drepte sau rotunde.

Tübingen, iulie 2010

Rainer Funk

Partea I

Patologia normalității
la omul modern

(Patru prelegeri susținute în 1953 la New
School of Social Research, New York)

Sănătatea mentală în lumea modernă (Prima prelegere: 26 ianuarie, 1953)

a) Ce este sănătatea mentală?

Există două posibile abordări ale întrebării: Ce este sănătatea mentală în societatea contemporană? Una este statistică, iar cea de-a doua este o abordare analitică, mai degrabă calitativă.

Abordarea statistică este simplă și poate fi prezentată pe scurt. Ce ne interesează aici sunt cifrele legate de sănătatea mentală în societatea modernă și ce spun statisticile în acest sens. Aceste cifre nu sunt foarte încurajatoare. Auzim că s-a cheltuit pe an în jur de un miliard de dolari pentru sănătatea mentală din Statele Unite și că jumătate dintre paturile de spital sunt ocupate de pacienți cu boli psihice.

Aceste cifre sunt și mai puțin încurajatoare — și oarecum paradoxale și chiar sugestive — dacă luăm în considerare datele din Europa. În țările cele mai stabile de pe vechiul continent, cu o solidă clasă mijlocie, precum Elveția, Suedia, Danemarca și Finlanda, avem cele mai multe probleme de sănătate mentală — e vorba de state cu mult mai mulți schizofrenici și sinucigași, cu

18 cel mai mare consum de alcool și cu cele mai multe omoruri din culpă dintre toate țările europene.

Aici datele statistice pun într-adevăr o problemă. Ce înseamnă aceasta pentru aceste țări europene, care au ajuns din punct de vedere social și cultural la nivelul ideal pe care cu toții ni-l dorim, având o prosperă clasă mijlocie care se bucură de securitate economică? Cum ne explicăm că aceste țări nu par să aibă acea sănătate mentală și acea fericire de la care ne-am fi așteptat pentru o populație prosperă?

În același timp, deși există multe boli mentale în Statele Unite și în Europa, trebuie recunoscut că există și multe lucruri bune în aceste regiuni. Pacienților bolnavi li se acordă o atenție din ce în ce mai mare. Am dezvoltat metode noi. Avem o mișcare igienistă în Europa și în America și nu știm, de fapt, dacă cifrele nu cumva reflectă în mod indirect o grijă mai mare față de sănătatea mentală: e posibil ca, având metode mai bune și observații mai precise, să identificăm mai bine cine este bolnav mental. Așa s-ar explica de ce statisticile noastre sunt mult mai rele decât ar fi dacă nu am acorda o asemenea atenție sănătății mentale. Cred că, dacă ne luăm doar după abordarea statistică și privim comparativ cifrele de pe o coloană și de pe alta, vom fi la fel de nedumeriți ca mai înainte și nu vom ști ce înseamnă toate aceste diferențe între cifre (lucru care se întâmplă adesea când ne limităm doar la a privi niște cifre seci).

Mi-ar plăcea să discut în aceste patru prelegeri nu atât despre partea statistică, cât despre cea calitativă. Vom începe cu întrebarea: „Ce vrem să spunem prin sănătate mentală și prin boală mentală?” și apoi vom discuta întrebarea: „Cum se leagă sănătatea și boala mentală de structura particulară a culturii contemporane a anului 1953?” Dacă vrem să vorbim despre sănătatea

mentală în cultura contemporană, nu trebuie să ne limităm la o comparație între sănătatea mentală și cultură, luate ca doi termeni independenți. Dimpotrivă, trebuie să înțelegem implicațiile: în ce fel structura culturii este responsabilă pentru elemente care duc la sănătatea mentală și ce anume din această structură este responsabil pentru elementele care duc la tulburarea psihică.

Dacă ne întrebăm ce vrem să spunem prin sănătate mentală, trebuie să diferențiem între două concepte de bază care sunt în continuare în uz, dar care adesea nu sunt clar diferențiate, deși distincția este foarte clară. Unul dintre concepte este de natură socială, relativistă. El este echivalent cu starea psihică pe care o are majoritatea societății. Este la fel ca în definirea inteligenței. Sănătatea mentală ar fi deci adaptarea la modurile de viață din societatea actuală, indiferent dacă această societate este ca atare sănătoasă sau nebună. Tot ce contează este dacă persoana se adaptează sau nu.

Mulți știu povestea lui H.G. Wells, *Țara orbilor* (1925), unde un tânăr care se rătăcește cumva în Malaysia se întâlnește cu un trib unde oamenii sunt în mod congenital orbi de generații întregi. El vede. Acesta este un nenoroc, pentru că ei sunt foarte bănuitori și există vraci învățați care diagnostichează „boala” sa ca pe o ciudățenie sau ca pe o problemă a feței sale, care produce tot felul de fenomene ciudate și patologice: „Acele lucruri stranii numite ochi, care există ca să facă gropițe agreabile la nivelul feței, sunt bolnave în cazul său, în așa fel încât îi afectează creierul. Sunt foarte tumefiate, prezintă gene, iar pleoapele i se mișcă, așa încât creierul este în mod permanent într-o stare de iritare și de agitație”. Eroul se îndrăgostește de o fată de acolo, dar tatăl ei nu îi este favorabil, dar în cele din urmă este convins să-și dea acordul pentru căsătorie dacă tânărul va consimți la o

20 operație care să-l orbească. Dar, înainte să-și dea permisiunea de-a fi orbit, eroul fuge.

Implicația lui Wells este, într-un fel, extrem de simplă, căci surprinde felul în care ne raportăm la ce e normal și ce nu e, la sănătate și la boală, dacă vorbim din punctul de vedere al adaptării. Este deci vorba despre anumite premise ce stau la baza ideii de adaptare. Mai întâi, se consideră că fiecare societate este, ca atare, normală și, în al doilea rând, că boala mentală este o deviere de la tipul de personalitate dorit de societate; în al treilea rând, se spune că scopul igienei mentale — scopul psihiatriei, al psihoterapiei — este să îl muleze pe om pe tiparul mediu de personalitate, indiferent dacă majoritatea e cea oarbă sau dacă individul este cel orb. Ceea ce contează e ca el să fie adaptat și ca ei să nu fie deranjați.

Din acest punct de vedere, există anumite elemente pe care le putem distinge. Unul este elementul sentimentelor și al opiniilor. Cu toții tindem să credem că familia noastră, națiunea noastră și rasa noastră sunt normale și că ceilalți nu sunt normali. Am să vă spun o glumă care ilustrează în mod destul de drastic acest aspect, despre un om care se duce la doctor și vrea să-i spună despre simptomele sale. Omul își începe povestea spunând: „Ei bine, domnule doctor, în fiecare dimineață, după ce făceam duș și după ce vomitam...”, iar doctorul întreabă: „Poftim, vrei să spui că vomități în fiecare dimineață?” La care pacientul răspunde: „Păi, domnule doctor, nu toți fac la fel?”

Cred că e chiar amuzant, căci gluma subliniază o atitudine pe care o avem cu toții mai mult sau mai puțin. Poate că știm că ciudățeniile noastre sunt împărtășite și de alții, dar nu știm că o serie de ciudățenii pe care le considerăm specifice omenirii în general caracterizează, de fapt, doar familiile noastre, doar țara